

ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥΣ

ΣΕ ΟΛΗ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ και σε περιόδους πολέμων είχαν δημιουργηθεί αρκετές συσσωματώσεις με χαρακτήρα πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό ή φιλανθρωπικό και σκοπό την προώθηση του ελληνισμού. Επίσης, υπήρχαν ενώσεις τοπικού χαρακτήρα ή σύλλογοι με γεωγραφικό προσδιορισμό προσφύγων Θεσσαλών, Ηπειρωτών, Μακεδόνων, Κρητών που διαδραμάτιζαν πρωταρχικό ρόλο και στις κύριες εθνικές εταιρείες.¹³

Η Αδελφότης συστάθηκε το 1876, προερχόμενη από τη μυστική Αδελφική Ενότητα, που φαίνεται να είχε συστήσει νωρίτερα ο Μακεδόνας λοχαγός του πυροβολικού Κωνσταντίνος Ισχύμαχος¹⁴. Η Αδελφότης λειτούργησε μέχρι το 1879. Στη δομή της είχε υιοθετήσει μυστικιστικά-συνωμοτικά στοιχεία, κατ' αντανάκλαση της Φιλικής Εταιρείας, για να δικτυωθεί εντός και εκτός του ελληνικού βασιλείου. Τα πολυάριθμα μέλη της ήταν άνθρωποι επιπέδου μέτριου έως και υψηλού από γνωστικής και οικονομικής εμβέλειας. Τα μέσα που χρησιμοποίησε για την επίτευξη του ιερού της στόχου ήταν, αφενός, η δημιουργία παραρτημάτων πανελλαδικά για τη συγκέντρωση χρημάτων, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης πανευρωπαϊκά και, αφετέρου, η ίδρυση ταμείου εθνικής άμυνας στην Αθήνα για τη συγκέντρωση των συνδρομών των μελών της.

Αρωγοί της προσπάθειας ήταν διάφοροι ευεργέτες και δωρητές ή εμπορικοί σύλλογοι, καθώς επίσης μαθητές και φοιτητές που ποικιλοτρόπως βοηθούσαν για να ευοδωθεί η προσπάθεια. Σπουδαίο επίσης ρόλο διαδραμάτιζε το λόγιο στοιχείο και σημαντικό μέρος της επιστημονικής και ακαδημαϊκής κοινότητας, που διακαώς επιθυμούσαν την προώθηση του ελληνισμού.

Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Κωφό, που μελέτησε τα απομνημονεύματα του Επισκόπου Κίτρους Νικολάου, ο οποίος το 1878 πρωτοστάτησε στην εξέγερση της Πιερίας, η Αδελφότητα είχε καλύψει όλα τα αστικά και ημιαστικά κέντρα της νοτιοδυτικής Μακεδονίας, με «ανάλογη ανάπτυξη του δικτύου των μυημένων» και στις υπόλοιπες ελληνικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το καταστατικό της προέβλεπε ότι η δεκαπενταμελής διοίκησή της θα προερχόταν αναλογικά από τις υπόδουλες επαρχίες. Στη διοίκηση της Αδελφότητας, με πρώτο πρόεδρο τον πολιτικό Ιωάννη Μεσσηνέζη, συμμετείχαν δραστήρια μέλη, όπως οι πανεπιστημιακοί Νικ. Δαμασκηνός και Νικ. Κωστής, οι δικηγόροι Γ. Αντωνιάδης και Λεων. Πασχάλης, ο δημοσιογράφος Γεώργιος Φιλάρετος,¹⁵ ο λοχαγός Κωνσταντίνος Ισχύμαχος και άλλοι, μεταξύ των οποίων και ο Ζαγοριανός Θεόδωρος Αφεντούλης, καθηγητής Ιατρικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Όλοι τους, συνενωμένοι, κατάφεραν να ευαισθητοποιήσουν τους Ευρωπαίους υπέρ του ελληνικού ζητήματος, να εξεγείρουν την αμήχανη και δίβουλη ελληνική ηγεσία, δημιουργώντας τους πρώτους επαναστατικούς πυρήνες, που περίμεναν το σύνθημα της εξέγερσης. Πίσω από τις «κουίντες» της Αδελφότητας συνέχιζε να λειτουργεί η Αδελφική Ενότητα, με πρόεδρο τον Δαμασκηνό, η οποία κινούσε τα νήματα της επίσημης οργάνωσης, καθότι, εκτός από την προετοιμασία των

επαναστάσεων και την αφύπνιση της κοινής γνώμης, λάμβανε και πολιτικές αποφάσεις «εξασκώντας πίεση στην κυβέρνηση». ¹⁶ Σχετικό είναι το δημοσίευμα του Φιλάρετου: «Εν τω καταστήματι της εκθέσεως των Ολυμπίων συνεδρίασεν ο σύλλογος “η αδελφότης”. Ο πρόεδρος κ. Ι. Μεσσηνέζης διά λογιδρίου πατριωτικού εκήρυξε την έναρξιν της συνεδριάσεως, ο δε καθηγητής κ. Αφεντούλης διά καταλλήλου λόγου εξήτησε την σύνταξιν αναφοράς προς την Κυβέρνησιν όπως ζητηθή η συγκάλεσις της Βουλής προς επιψήφισιν νόμων περί στρατιωτικής του τόπου οργανώσεως. Δεν εντρέπεται το υπουργείον να περιμένη αναφοράς διά να ενεργήσῃ τα προς το συμφέρον της πατρίδος απαιτούμενα!»¹⁷.

Συμπερασματικά, η Αδελφότης στη διάρκεια της δράσης της διεκπεραίωσε διάφορες πολιτικές πρωτοβουλίες, διεξήγαγε εράνους, αγόρασε και «ασφάλισε σε ειδικές κρύπτες και αποθήκες τον απαραίτητο εξοπλισμό», δημιούργησε επαναστατικούς πυρήνες, διαμόρφωσε το σύστημα επικοινωνιών και ταχυδρομείου σε περίπτωση ένοπλων συγκρούσεων, κοίταξε να συμμαχήσει με γείτονες, συνεργάστηκε με φιλελληνικούς κύκλους του εξωτερικού και συνέπραξε με άλλους συλλόγους ή ομάδες: την Εθνική Άμυνα, τη Λέσχην των Σουλιωτών, τον Αχαϊκό Σύλλογο Πατρών και το Κρητικό Κέντρο. Σε αντίθεση, οι προσπάθειες για σύμπραξη με τον Ρήγα δεν καρποφόρησαν. Έσβησε σταδιακά με τη λήξη των κινημάτων του 1878: «πού βόσκουσιν οι διάφοροι σύλλογοι; και ιδίως τι γίνεται η Αδελφότης και η Εθνική Άμυνα;»¹⁸ αναρωτιόταν τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Φιλάρετος στην εφημερίδα του.

Η Εθνική Άμυνα συστάθηκε στα τέλη του 1876 και διαλύθηκε το 1883 από την κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη και

«Γεώργιος Ν. Φιλάρετος», τοιχογραφία, 120x188 εκ. Στο: Αρσένης Ιωάννης Α., «Γεώργιος Ν. Φιλάρετος», Ποικίλη Στοά, Εθνικόν Εικονογραφημένον Ημερολόγιον, έτος ενδέκατον, εκ του τυπογραφείου Αλεξάνδρου Παπαγεωργίου, εν Αθήναις 1895, σ. 128. Πηγή: http://kosmopolis.lis.upatras.gr/index.php/hmerologio_skokou/issue/view/4838

με την επέμβαση της εισαγγελίας. Δεν είχε μυστικιστικά χαρακτηριστικά. Κατάφερε να δημιουργήσει ένα αξιόλογο δίκτυο πρακτόρων, αναγκαίων στην προετοιμασία του επαναστατικού κινήματος στις αλύτρωτες ελληνικές επαρχίες. Η Άμυνα, με πρώτο πρόεδρο τον «εθνικό» ιστορικό Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο και μετέπειτα τον γνωστό καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και υπουργό σε πολλές κυβερνήσεις Παύλο Καλλιγά, συσπείρωνε σημαντικές προσωπικότητες, όπως τον διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Μάρκο Ρενιέρη, τον τραπεζίτη Ιωάννη Δούμα, τον δικηγόρο Στέφανο Δραγούμη και άλλους. Η Άμυνα, ως συνέχεια των εθνικών επιτροπών που είχαν ασχοληθεί με την επανάσταση της Κρήτης και με πολλά παραρτήματα σε επαρχιακά κέντρα και με μέλη της στο εξωτερικό και ιδιαίτερα πλούσιους ομογενείς της Διασποράς, εστίασε τη δράση της στη συλλογή οικονομικών πόρων και στην αγορά όπλων, στον σχηματισμό σκοπευτικών συλλόγων για τη στρατιωτική εκπαίδευση των ανδρών όλων των ηλικιών, στη συλλογή πληροφοριών για την κατάσταση που επικρατούσε στις υπό οθωμανική κυριαρχία ελληνικές επαρχίες και στην προετοιμασία για την περίθαλψη των θυμάτων και των οικογενειών τους ενόψει της έκρηξης των επαναστάσεων.

Οι εταιρείες αυτές σχημάτισαν τον Μάιο του 1877 μια κοινή επιτροπή, την Κεντρική Επιτροπή Εθνικής Άμυνας και Αδελφότητας, με επικεφαλής τον Π. Καλλιγά, η οποία θα αναλάμβανε να οργανώσει και να κατευθύνει τον αγώνα εναντίον του Οθωμανού κυριάρχου στην Κρήτη, στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία. Σε αυτή μετείχε ανοικτά το κράτος, με τον αντιστράτηγο Αρτέμιο Μίχο και τους υποστράτηγους

Σκαρλάτο Σούτσο και Αθανάσιο Βαλτινό, ενώ η κυβέρνηση διέθεσε οπλισμό και χρήματα. Για την περιοχή της Μακεδονίας, ένα από τα πιο δραστήρια μέλη ήταν ο Στέφανος Δραγούμης.¹⁹ Η Κεντρική Επιτροπή, σε απόλυτη συνεννόηση με την κυβέρνηση,²⁰ άρχισε την προετοιμασία σε εποικοδομητική συνεργασία με τους προξένους των αλύτρωτων επαρχιών, ενθαρρύνοντας το κίνημα. Από την πλευρά τους, οι πρόξενοι διαβίβασαν στον υπουργό Εξωτερικών Χαρίλαο Τρικούπη αναλυτικές εκθέσεις για την επικρατούσα κατάσταση στις περιοχές δικαιοδοσίας τους, που αποτέλεσαν για την Επιτροπή πολύτιμο υλικό χρήσιμων πληροφοριών.

Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό μέρος καλύπτει και η χαρτογραφική αποτύπωση της περιοχής. Κρίνεται αναγκαίο να σημειωθεί εδώ ότι η ελληνική χαρτογραφική ιστορία του αιώνα αυτού «τέμνεται» από τον χάρτη *Carte de la Créece* της γαλλικής στρατιωτικής χαρτογραφικής υπηρεσίας, του *Dépôt de la Guerre* με δύο χαρτογραφικές παραγωγές (1832 και 1852), γνωστοί ως «της Expédition», που σημάδεψαν τη χαρτογραφική ιστορία της χώρας μας πριν, κατά και μετά τη διαμόρφωση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Οι χάρτες αυτοί «τοπογραφικού» τύπου ήταν σε αντίθεση με τους «ημι-τοπογραφικού» που κυκλοφορούσαν έως τότε και οι οποίοι αντιπροσώπευαν τις γεωπολιτικές επιδιώξεις των εκδοτών τους. Ωστόσο, ο γαλλικός χάρτης απεικονίζει αυστηρά τον χώρο των πρώτων συνόρων του νέου κράτους. Δεν αφήνει περιθώρια για γεωγραφικές διευρύνσεις με άλλες περιοχές της εθνικής ολοκλήρωσης, όπως ήταν η Θεσσαλία. Στην παραγμένη δεκαετία του 1870, μετά και την ενσωμάτωση των Επτανήσων, ανθούν «εθνογραφικοί» χάρτες που αποτυπώνουν τα οράματα της Μεγάλης Ιδέας, εκτός

του μικρού βασιλείου. Περίοπτη θέση κατέχει ο δίφυλλος χάρτης της Θεσσαλίας και της Ηπείρου του διάσημου χαρτογράφου Χάινριχ Κίπερτ (1818-1899), που είχε εκδοθεί στο Βερολίνο το 1871, αναθεωρήθηκε το 1880 με αναφορές στις ελληνοτουρκικές συνοριακές προτάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου και επανεκδόθηκε το 1897 με ελαφρώς διαφοροποιημένη συνοριακή γραμμή μετά τον ατυχή Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897.²¹ Κατά την εκπόνηση των χαρτών του κορυφαίου Γερμανού γεωγράφου σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισε ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, με τον οποίο διατηρούσε αλληλογραφία και είχε συμβάλει με τις απόψεις του στην «έκδοση εθνογραφικών-εθνοκρατικών χαρτών σύμφωνα με την ελληνική γραμμή για το Ανατολικό Ζήτημα».²² Σημαντική, επίσης, συμβολή, γράφει ο Λιβιεράτος, είχε και ο τοπικός ιστοριοδίφης Μιχαήλ Χρυσόχοος,²³ ο οποίος είχε ασχοληθεί με την τοπική γεωγραφία των «αδελφών χωρών» (έκφραση του ιδίου) Ηπείρου και Θεσσαλίας στο ιστορικό έργο του το 1879 για τις οροθετικές αποφάσεις της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας και ειδικά του Πηνειού και του Καλαμά. Η Κεντρική Επιτροπή Εθνικής Άμυνας και Αδελφότητας του παραγγέλλει λοιπόν με δική της δαπάνη την εργασία σύνταξης των χαρτών των περιοχών που διεκδικούσε η Ελλάδα στο Συνέδριο του Βερολίνου και, όπως ο ίδιος σημειώνει: «Κατά τα τελευταία έτη, ότε εμαίνετο ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος και ήτο ανάστατος η ανατολή, από στιγμής δε εις στιγμήν περιεμένετο και της Ελληνικής φυλής η συμμετοχή, έλαβον αφορμήν να σχεδιαγραφήσω πολλάς θέσεις αξίας λόγου της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας, διελθών διά του πλείστου μέρους των χωρών τούτων. Μετά τού πέρας των εργασιών, ας ενήργουν εντολή και δαπάνη της Κε-

ντρικής Επιτροπής της Αμύνης και της Αδελφότητας μοι ανετέθη η σύνταξις χάρτου της Θεσσαλίας κατά διάγραμμα ωρισμένων επί σκοπώ ιδίω. Εκπονήσας τούτον καθόσον αι έκτακτοι περιστάσεις και οι προφανείς κίνδυνοι μοι επέτρεπον, εν Λαρίσση τότε διαμένων, παρέδωκα αυτόν, όσον το δυνατόν εντελέστερον εις τους εντολείς, τον Φεβρουάριον του 1877». Την κρίσιμη εκείνη περίοδο εκδίδεται και η ελληνική επιτελική σειρά φύλλων χάρτη με τίτλο *Γενικόν Επιτελείον 1878*, συμπεριλαμβάνοντας περιοχές εκτός της ελληνικής επικράτειας (Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία). Ο χάρτης όμως του Χρυσόχου φαίνεται ότι άσκησε επιρροή στη συνέχεια, ενίσχυσε τη μακρά διαπραγματευτική προσπάθεια στην Κωνσταντινούπολη και όπλισε την ελληνική αντιπροσωπεία έναντι των «τεχνικά ανέτοιμων Οθωμανών στο ζήτημα της οριοθέτησης».²⁴

Η Κεντρική Επιτροπή το καλοκαίρι του 1877 είχε ήδη οργανώσει τη συγκέντρωση όπλων σε αποθήκες κοντά στη μεθόριο, παράλληλα με τη μέριμνα του καταρτισμού αντάρτικων ομάδων. Η προετοιμασία αυτή δέχτηκε σοβαρούς κλυδωνισμούς εξαιτίας των παλινωδιών της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα συνεπεία των ραγδαίων εξελίξεων του Ρωσοτουρκικού Πολέμου. Τα προβλήματα οξύνθηκαν περισσότερο όταν οι υπουργοί Τρικούπης, Ζαΐμης και Κουμουνδούρος στις αρχές του 1878 έστειλαν τον Κ. Ισχύμαχο, ιθύνοντα νου της Κεντρικής Επιτροπής, στη μεθόριο, ενώ ταυτόχρονα μέσω των αντιπροσώπων της ενεργοποιούσαν τους πληθυσμούς των υπό οθωμανική κυριαρχία επαρχιών. Η υπαναχώρηση της κυβέρνησης λίγες ημέρες μετά έφερε σε δυσχερή θέση την Επιτροπή, καθώς αποκαλύφθηκε ο ρόλος της στις οθωμανικές διοικήσεις. Τα πράγματα εξομαλύνθηκαν αργότερα, όταν μετά τον θάνατο

του πρωθυπουργού Κανάρη και τη διάλυση της ακέφαλης Οικουμενικής Κυβέρνησης από τον βασιλιά Γεώργιο αναλαμβάνει πρωθυπουργός ο Κουμουνδούρος, ο οποίος έλαβε στα χέρια του την υπόθεση και την καθοδήγηση του κινήματος.²⁵

«Νικόλαος Γαντζόπουλος»: ολόσωμο πορτρέτο με μακεδονική στολή που επιγράφεται «Ο Ήρωας του Σαρακηνού». Έργο ανυπόγραφο. Στο παρελθόν κοσμούσε το γραφείο της κοινότητας Μακρινίτσας, σήμερα το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας Πηλίου (Μακρινίτσα). Φωτογραφία: Δημήτρης Παλιούρας.